

Tarpeellinen apuväline rangaistuksen määräämiseen

Lakimies
7–8/2023
s. 1273–1277

Heikki Kempainen – Johannes Koskenniemi – Maija Mononen – Heidi Mylly – Elisa Savolainen

Rangaistuskäytännön käsikirja

Alma Talent 2023. 442 sivua.

No oli jo aikakin! *Heikki Kempaisen, Johannes Koskenniemen, Maija Monosen, Heidi Myllyksen ja Elisa Savolaisen* kirjoittaman teoksen kaltaista käytännön käsikirjaa rangaistuksen määräämisestä ovat monet tuomarit, syyttäjät ja asianajajat sekä myös muut tuomioistuinten rangaistuskäytännöstä kiinnostuneet varmasti kaivanneet jo pitkään. Ilolla täytyy suhtautua siihen, että kirjoittajat ovat tarttuneet vaatimaan ja laajaan aiheeseen, sillä suomalaiset rangaistuskäytäntöä ja rangaistuksen määräämistä koskevat teokset ovat viime vuosina olleet lähinnä yleisteoksia¹ taikka Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutin julkaisemia tilastotutkimuksia. Käytännön lainkäyttäjän näkökulmasta ne jäävät usein konkreettista tapausta ratkaistaessa liian yleisluonteisiksi. Joidenkin yksittäisten rikostyyppien, kuten huumausaine- ja seksuaalirikosten, osalta rangaistuksen määräämisessä huomioitavia seikkoja on toki käsitelty seikka-peräisemmin.² Tällainen rangaistuskäytäntöä eri oikeuslähteiden avulla kuvaava yleisteos on meiltä kuitenkin puuttunut. Sen sijaan esimerkiksi naapurissamme Ruotsissa on jo 1990-luvulta saakka koottu varsin kattavasti rangaistuskäytäntöä rikosoikeuden eri osa-alueilta teokseen *Studier rörande påföljdspraxis med mera*, joka onkin toiminut kirjoittajien mukaan tämän suomalaisen käsikirjan mallina. Erityisesti Kempaisen osalta on todettava, että hänen väitöskirjalleen³ ja muulle aikaisemmalle kirjalliselle tuotannolleen tämä Rangaistuskäytännön käsikirja on muutoinkin luonteva jatko.

Kirjassa on lyhyen johdannon jälkeen käsitelty rangaistuskäytäntöä rikoslain (39/1889, RL) systematiikan mukaisesti luvuittain ja pykälittäin. Mukaan on valikoitu seksuaalirikokset (RL 20 luku), henkeen ja terveyteen kohdistuvat rikokset (RL 21 luku), liikenne rikokset (RL 23 luku), varkausrikokset (RL 28 luku),

1. Ks. esim. Jussi Matikkala, Rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä. Edita Publishing 2021 ja Jussi Tapani – Matti Tolvanen – Heikki Kempainen, Rikosoikeus – rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. 4. uud. p. Alma Talent 2022.
2. Ks. esim. Jukka Siro, Huumausainerikokset. Edita Publishing 2017; Timo Ojala, Seksuaalirikokset. Edita Publishing 2022; saman kirjoittajan Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset. Edita Publishing 2012 ja Antti Tapanila, Seksuaalirikokset ja oikeudenkäynti. Alma Talent 2023.
3. Heikki Kempainen, Rangaistuksen määräämisen perustelevinen. Suomalainen Lakimiesyhdistys 2021.

rikokset julkista taloutta vastaan (RL 29 luku), elinkeinorikokset (RL 30 luku), ryöstörikokset (RL 31 luku), petosrikokset (RL 36 luku), velallisen rikokset (RL 39 luku), aserikokset (RL 41 luku) ja huumausainerikokset (RL 50 luku). On kuitenkin huomattava, että läheskään kaikkia edellä mainittujen lukujen sisältämistä rikostunnusmerkistöistä ei ole käsitelty, vaan eräissä luvuissa tarkastelun kohteeksi on valikoitu vain muutama tunnusmerkistö. Tekijöiden mukaan kirjaan on pyritty valitsemaan ne rikokset, jotka yleisimmin esiintyvät oikeuskäytännössä ja joista on toisaalta olemassa riittävästi oikeuslähteitä.

Kirjassa tarkasteltujen rikostunnusmerkistöjen valintaa voidaan pitää käytännön toimijoiden kannalta enimmäkseen onnistuneena ja edellä mainitut kriteerit täyttävänä. Tässä suhteessa ehkä eniten huomiota herättää se, että kavallusrikoksia (RL 28:4–6) ei ole teoksessa käsitelty niiden yleisyydestä huolimatta. Tekijöiden puolustukseksi on todettava, että jostakin on lähdettävä liikkeelle ja kaikkeen mahdolliseen eivät normaalin päivätyön ohella kirjaa kirjoittavien kirjoittajien resurssit voi riittää. Johdannossa tekijät tunnustavatkin rehellisesti kirjan ruotsalaisen esikuvan olevan laajempi ja seikkaperäisempi, mikä ei ole ihme, onhan ruotsalaisilla vastaavanlaisen teoksen muotoutumisessa noin 30 vuoden etumatka. Teoksen seuraavissa painoksissa tämä etumatka varmasti tulee nopeasti kapenemaan.

Teoksen lyhyessä johdannossa on tuotu esiin eräitä kirjoittajien keskeisiä lähtökohtia, joita on syytä tarkastella tässä yhteydessä lähemmin. Ensinnäkin teoksen tarkoitus on olla rangaistuskäytäntöä kuvaava eikä tekijöiden tarkoituksena ole ollut rangaistuksen mittaamista koskevien omien suositusten esittäminen. Lukijaa kehoitetaan myös kääntymään alkuperäisen ratkaisutekstin äärelle, sillä lukijan vastuulle jää muun muassa kannan ottaminen siihen, miten oikeustapaukset suhteutuvat toisiinsa ja mikä on eri oikeuslähteiden keskinäinen painoarvo. Edelleen kirjoittajien mukaan teoksessa on pyritty mahdollisimman laajaan oikeuskäytännön hyödyntämiseen, joten kustakin rikoksesta on esitelty kaikki tapaukset, joista on kirjoittajien käsityksen mukaan saatavissa edes jonkinlaista hyötyä. Samoin kirjassa on hyödynnetty kaikkia tekijöiden tiedossa olevia selvityksiä, jotka he ovat saaneet haltuunsa.

Edellä mainitut tekijöiden lähtökohdat osoittavat, että he ovat pyrkineet tuottamaan varsin neutraalin oikeuslähteen, jonka avulla lukija pääsee tarvittaessa eteenpäin alkuperäisten lähteiden äärelle kirjoittajien ottamatta itse kantaa niiden merkitykseen. Katsantokannasta riippuen tätä voi pitää joko suurena vahvuutena tai toisaalta ainakin jonkinlaisena heikkoutena. Päädyn pitämään tätä pyrkimystä lopulta pikemminkin heikkoutena kuin vahvuutena. Perustelen kantaani seuraavasti: Teoksessa kunkin rikostunnusmerkistön osalta käsitellään tilastoja, KKO:n julkaistuja ja osin myös julkaisemattomia ratkaisuja sekä hovioikeuksien julkaistuja ratkaisuja ja muuta aineistoa, kuten hovioikeuspiireissä laadittuja omia rangaistussuosituksia tai selvityksiä. Lukija joutuu enimmäkseen itse arvioimaan, mikä merkitys siis on annettava vanhalle hovioikeus-

ratkaisulle, jossa on saattanut olla ehkäpä pääkysymyksenä tunnusmerkistön täyttyminen, suhteessa tuoreempaan KKO:n mittaamisprejudikaattiin. On kuitenkin todettava, että kirjan tekijöiltä löytyy tämänkin teoksen perusteella osaamista analysoida ja suhteuttaa kriittisestikin teoksessa käsiteltyjä oikeuslähteitä. Tällaisesta laajemmasta analyysistä olisi huomattavaa hyötyä myös lukijoille. Vaikka monin paikoin tällaista analyysia kirjassa toki suppeammin tai laajemmin esiintyykin, kuten laajimpana huumausainerikoksissa otsikon ”Yleistä” alla, teoksessa valittu linja on mielestäni tarpeettoman varovainen. Sinänsä on hyvin ymmärrettävää, että ensimmäisessä markkinoille tuotavassa versiossa on valittu hillitty linja, joka on myös ruotsalaisen esikuvan tapa. Kuitenkin keskimääräinen lukija jää mielestäni nyt hiukan liian yksin ottamaan selvää tilkkutäkkimäisestä ja ainakin jossain määrin ristiriitaiseltakin näyttävästä oikeuslähdeaineistosta. Kun kirjoittajilla on kykyä tuoda valoa oikeuslähdeviidakon pimeydessä vaeltavalle oikeusyhteisölle, on heiltä ollut turhaa kainostelua pitää lyhyt sammutettuina.

Esitän seuraavaksi omia subjektiivisia kehitysehdotuksiani jatkoa ajatellen: Teoksen alussa olisi ollut paikallaan avata ruotsalaisen esikuvan mukaisesti rangaistuksen määräämistä koskevia yleisiä normeja, kuten esimerkiksi rikoslain 6 luvun 3 ja 4 §:n pääsääntöjä. Toisin sanoen tuoda esiin se, että rangaistuksen määräämisessä on kysymys yksittäistapauksellisesta harkinnasta, jossa on huomioitava rangaistuskäytännön yhtenäisyys sekä punnittava toisaalta teon vahingollisuutta ja vaarallisuutta, teon vaikuttimia sekä muuta tekijän syyllisyyttä. Nimittäin turhan usein oikeudenkäynneissä osapuolet eivät omista puheenvuoroissaan juuri analysoi, miten nämä rangaistuksen määräämisen eri elementit ilmenevät kyseisessä yksittäistapauksessa, mikä niiden painoarvo on rangaistuksen kannalta ja miten ne suhteutuvat kyseistä rikosta koskeviin yleisimpiin tekotapoihin, joihin taas yleinen rangaistuskäytäntö pohjautuu.

Samoin johdannossa olisi voinut tuoda esiin sen, miten KKO on ratkaisussa KKO 2011:102 ja myöhemmissä ratkaisuisaan ohjeistanut rangaistuksen mittaamisharkintaa: KKO:n mukaan rangaistuksen määrääminen perustuu ensinnäkin asianomaista rikosta koskevassa säännöksessä säädettyyn rangaistusasteikkoon. Sen pohjalta tapahtuvassa mittaamisharkinnassa ovat keskeisessä asemassa kysymyksessä olevaa rikosta koskevat rangaistuksen mittaamista ohjaavat KKO:n ennakkoratkaisut. Jos sellaisia ei ole, huomioon voidaan ottaa myös muut samaa rikosta koskevat KKO:n ratkaisut, joissa KKO:ssa on ollut kysymys myös rangaistuksen mittaamisesta. Jos KKO:n ratkaisukäytäntöä ei ole jonkin rikoksen osalta laisinkaan tai jos se on niukkaa, huomiota voidaan kiinnittää myös rangaistuskäytäntöä kuvaaviin tilastollisiin tai muihin selvityksiin, mikäli niistä ilmenevää rangaistustasoa voidaan pitää edellä mainitut rangaistuksen mittaamisperusteet huomioon ottaen oikeudenmukaisena (katso esimerkiksi KKO 2011:102, kohta 19). Uskoisin, että näistä seikoista muistuttaminen auttaisi lukijaa jäsentämään teoksessa esiteltyjen yksittäisten ratkaisujen ja tilastotietojen merkitystä rangaistuskäytännön ohjaajana.

Kun teoksessa on esitelty laajasti KKO:n ratkaisukäytäntöä, yksittäisten ratkaisujen yhteydessä olisi voinut tuoda esiin, onko kyseessä ollut KKO:n mittaamisprejudikaatti, toisin sanoen oliko KKO merkinnyt ratkaisujen hakusanoiksi ”rangaistuksen määräämisen” ja ”mittaamisen”. Nyt rangaistuksen määräämistä ja mittaamista koskevia prejudikaatteja ei tekstissä erota muista, tyypillisesti tunnusmerkistön täyttymistä koskevista prejudikaateista, joissa rangaistuksen määräämistä on monesti perusteltu melko niukasti.

Lukijalle ei myöskään aina avata sitä, oliko rangaistuksen määräämistä koskeva muutoksenhakuasetelma KKO:ssa avoin, toisin sanoen oliko KKO sidottu *reformatio in peius* -säännön vuoksi alempien asteiden määräämiin rangaistuksiin. Tämän vuoksi lukijalle jää monesti epäselväksi, onko tietyssä ratkaisussa kyse ”aidosta” KKO:n rangaistusharkinnasta vai onko KKO:ssa ollut mahdollista ainoastaan rangaistuksen lieventäminen vastaajan ollessa ainoa muutoksenhakija. Samalla tavoin epäselväksi voi jäädä, onko KKO viimeksi mainitussa tilanteessa tyytynyt pysyttämään hovioikeuden tuomitseman rangaistuksen vai mitannut sen uudelleen aikaisempaa lievemmäksi. Vastaava huomio koskee tietenkin myös hovioikeustason ratkaisuja. Joissakin tapauksissa nämä seikat on siis tuotu esiin, mutta käsitykseni mukaan ei kattavasti.

Monissa esiin nostetuissa ratkaisuissa on ollut kyse tapauksista, joissa tekijälle on tuomittu useista rikoksista yhteinen vankeusrangaistus. Tapauksia selostettaessa pääsääntöisesti tuodaan esiin vain lopullisen yhteisen rangaistuksen määrä, mikä johtuu varmastikin siitä, ettei tuomioistuinten ratkaisuissa välttämättä mainita yksittäisten rikosten osuutta yhteisestä rangaistuksesta. Tämän vuoksi lukija jää usein epävarmaksi, missä määrin yhteisen rangaistuksen määrä kuvaa sitä rangaistustasoa, joka kyseisen teon perusteella tietyistä yksittäisistä rikoksesta tulisi tuomita. Epävarmuutta lisää, ettei tapauksia selostettaessa tuoda aina esiin, oliko juuri kyseistä rikosta pidetty mittaamisen perusteena olleena vakavimpana rikoksena. Myöskään muiden syyksiluettujen rikosten merkitystä rangaistuksen määräämisen kannalta ei ole yleensä juuri avattu. Vaikka tuomioistuinten ratkaisuissa ei yksittäisten rikosten rangaistusarvoja olisikaan kirjoitettu näkyviin, näistä seikoista lukija voisi ainakin jollain tasolla päätellä kyseisen rikoksen merkitystä kokonaisrangaistuksen kannalta.

Edellä mainitut huomioni on siis luettava ehdotuksina, joiden avulla teoksesta tulisi nähdäkseni jatkossa entistäkin käyttökelpoisempi työkalu tuomareille, syyttäjille, asianajajille ja muille oikeudenhoidon ammattilaisille. Esiin nostamani seikat ovat tavallisesti melko nopeasti selvitettävissä alkuperäisestä ratkaisusta. Kysymys on siis ennemminkin siitä, millä tavoin lukija löytäisi helpommin juuri häntä kiinnostavat merkittävät tapaukset. Samalla lukijaa tulisi toki opastettua myös siihen, kuinka pitkälle meneviä johtopäätöksiä tietyistä yksittäisistä ratkaisusta voidaan tehdä.

Tässä vaiheessa enempien kriittisten huomioiden sijasta on syytä kannustaa kirjoittajia jatkamaan teoksen laajentamista ja kehittämistä seuraavien painosten

myötä. He täyttävät aukkoa, johon tiedeyhteisö ei ole tarttunut. Kuten Itä-Suomen hovioikeuden presidentti *Antti Savelan* laatimasta esipuheesta ilmenee, kirja mahdollistaa oikeudenkäynneissä nykyistä avoimemman ja seikkaperäisemmän keskustelun tuomittavasta rangaistuksesta. Tämä heijastunee myös rangaistusta koskevien perustelujen laatuun ja luo samalla edellytyksiä rangaistuskäytännön yhtenäisyydestä huolehtimiselle. Tähän saakka rangaistuskäytäntöä koskeva tieto ei ole useinkaan ollut vaikeuksitta saatavilla. Yhdyn siltäkin osin hänen kantaansa, että tämä teos paikkaa näitä puutteita erinomaisella tavalla. Tästä on hyvä jatkaa eteenpäin!

Kaarlo Hakamies